

วนเกษตรสร้างสุข

โดยศักดิ์ชัย ชาทาดี และศิรินยา คำพิลา

บรรยายในห้องวิชาของแผน

ในงานมหกรรม “สืบทอดพระราชปณิธานด้วยความรักในวิถีเกษตร”

การทำวนเกษตรที่เรียนรู้ต่อมาจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ของศักดิ์ชัย ชาทาดี (ชัย) และศิรินยา คำพิลา (ต่าย) ทำให้เห็นว่าการทำเกษตรไม่ใช่ทางเลือก แต่คือทางรอดของเกษตรกร และสังคมไทยแต่ต้องเป็นเกษตรที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ การทำเกษตรที่ผ่านมายุ่งไม่ได้เพราะว่าเกษตรกรนำกำไรที่ได้จากการลงทุนมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยกำไรที่ได้มาจะนำไปซื้อของกิน และของใช้ในครัวเรือน

หลักคิดพื้นฐาน 3 เรื่อง ของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการเป็นเกษตรกร

1. **แนวความคิดพึ่งตนเอง** เกษตรกรต้องจัดการและปรับวิถีชีวิตโดยการสร้างรากฐานให้ชีวิตของตัวเองให้ได้ก่อน โดยต้องพึ่งตนเองด้านปัจจัยสี่ให้ได้ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย

2. **แนวความคิดฐานทรัพยากร** คือ การสร้างความหลากหลายให้มีทรัพยากรที่สามารถใช้ได้ในทุกฤดูกาล และสามารถควบคุมได้ ไม่ว่าจะเป็นน้ำท่วม น้ำแล้ง ที่สูง ที่ดอย ทำให้เรามีกินมีใช้ ต้องเรียนรู้และนำมาปลูกในพื้นที่ของตนเอง สะสมให้อยู่ที่ดินของตนเอง และต้องบริโภคน้ำจากสิ่งที่เราปลูก การสะสมทรัพยากรในที่นี้มีความหมายหลายอย่าง ได้แก่ เพื่อเป็นหลักประกันให้ครอบครัว เป็นความมั่นคงทางอาหาร สร้างความมั่นคงในชีวิต และความหลากหลาย โดยต้องคำนึงถึงปริมาณในการบริโภคของสมาชิกในครอบครัว พืชบางชนิดปลูกต้นเดียวไม่พอกิน พืชบางชนิดปลูกต้นเดียวกินได้ตลอดไป สิ่งที่สำคัญคือต้องปลูกให้เหลือกินไม่ใช่ปลูกแค่พอกิน เพราะของเหลือกินทำให้สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้อีก

3. **การเรียนรู้** ตัวเราต้องมีความรู้เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น มีดินไม้ 1 ตัน ต้องรู้ว่าทำอะไรได้บ้าง มีคุณค่าอะไร ใช้ส่วนไหนไปทำอะไร ทำเสร็จแล้วจะขายอย่างไร ต้องเรียนรู้หลักการจัดการให้ได้ ถ้าหากมีความรู้จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินการ

แนวความคิดทำวนเกษตร

วนเกษตร เป็นที่รู้จักกว้างขวางในสังคมไทยโดยผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เมื่อปลายทศวรรษที่ 2520 จากประสบการณ์ชีวิตที่ประสบกับปัญหาความล้มเหลวจากการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในเชิงพาณิชย์หลายครั้ง ทำให้ท่านตัดสินใจขายที่ดินส่วนใหญ่ เพื่อนำไปชำระหนี้สิน แล้วใช้พื้นที่เล็ก ๆ ที่เหลืออยู่เพียงไม่กี่ไร่ แปรสภาพไร่มันสำปะหลังเป็นระบบวนเกษตร ปลูกไม้ยืนต้น และพืชสมุนไพรผสมผสานกัน และมีวิถีชีวิตที่พึ่งตนเอง

ระบบวนเกษตร คือ การสร้างระบบเกษตรให้มีลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติ คือ ไม้ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุม และมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่มีชื่อเรียกเฉพาะ ตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้นๆ หรือการปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ การนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การเก็บผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ หรือเป็นการเกษตรแบบหนึ่งที่เราต้องมีชีวิต กินใช้ หยิบจับ สิ่งที่เราปลูกลงไปส่งผลกลับชีวิต

ความหลากหลายในวนเกษตรทำได้อย่างไร

วนเกษตรสอดคล้องกับสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้ให้เป็นแนวทางไว้ คือป่าที่มี 3 อย่างแล้วสร้างประโยชน์ ๔ อย่าง ที่ใช้การผสมผสานระหว่างการปลูกป่าที่ทำให้เรามีกิน (ไม้ผล) ป่าที่ทำให้เรามีใช้ (ไม้ฟืน และไม้สำหรับการใช้งานทั่วไป) ป่าที่ทำให้เรามีหลักประกันไม้เนื้อแข็ง (สำหรับที่อยู่อาศัย) ในขณะที่ป่าก็อยู่ไปในทางนิเวศด้วย หลักการนี้ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเกษตรกรสามารถผลิตอาหารปลอดภัย สามารถเลี้ยงครอบครัวและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน ในขณะเดียวกันก็เลี้ยงสังคมได้ด้วย สิ่งนี้ควรได้รับการสนับสนุนเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันให้กับเกษตรกรนำไปปรับประยุกต์ใช้

การสร้างนิเวศที่หลากหลายให้เกิดขึ้นในวนเกษตรนั้นสามารถแบ่งพืชที่ปลูกได้ออกเป็น 7 กลุ่ม ดังนี้

- 1) ไม้ชั้นบนหรือไม้ยืนต้น อายุ 10 ปีขึ้นไปจึงจะใช้ประโยชน์ได้ เช่น ประดู่ ยางนา สัก มะค่า ถือ เป็นไม้ที่สร้างบำเหน็จบำนาญ และมรดกลูกหลานในอนาคต เป็นไม้ที่ใช้ทำโครงสร้างต่าง ๆ ไม้หลักไม้โครงสร้างของป่าไม้ที่จะเป็นหลักประกันในชีวิต
- 2) ไม้ชั้นกลาง อายุ 3 ปี ขึ้นไป ส่วนใหญ่เป็นไม้ผล รวมถึงพืชพลังงาน เช่น มะม่วง ลำไย กระท้อน ขนุน ไม้ฉำฉา สารภี กระทินเทพา ไม้จำพวกนี้จะเป็นไม้ที่มีเรือนยอดอยู่ในระดับเดียวกับระดับของยอดไม้ทั้งป่า
- 3) ไม้ยืนต้นที่เป็นชั้นล่าง หรือไม้ทรงพุ่ม อายุ 1 ปีขึ้นไป เช่น มะนาว มะละกอ มะเขือพวง กล้าย เป็นต้น เป็นไม้จะมีเรือนยอดอยู่ต่ำกว่าระดับเรือนยอดของไม้ทั้งบริเวณ แต่อาจจะมีส่วนใดส่วนหนึ่งของเรือนยอดได้รับแสงโดยตรงจากข้างบนบ้างเล็กน้อย
- 4) พืชหน้าดิน ได้แก่ พืชผักสวนครัว ตะไคร้
- 5) พืชเกาะเกี่ยว พรรณไม้ที่เป็นเถาวัลย์ หรือเป็นเครือ เลื้อยพาดหรือพันตามต้นไม้ เลื้อยตามพื้นดิน บางชนิดมีมือเกาะ บางชนิดก็ไม่มีมือเกาะ เช่น ต้นตำลึง สลิดหรือต้นดอกขจร ต้นพริกไทย ต้นเสาวรส ต้นดีปลี ต้นพลู ต้นดอกอัญชัน บอระเพ็ด เพชรสังฆาต ต้นย่านาง รางจืด เป็นต้น
- 6) พืชน้ำ เป็นพืชที่อาศัยหรือเจริญเติบโตในน้ำ หรือมีช่วงหนึ่งที่เจริญเติบโตอยู่ในน้ำ อาจอยู่ใต้น้ำทั้งหมดหรือมีบางส่วนขึ้นสู่บริเวณผิวน้ำ ลอยอยู่ตามผิวน้ำ เจริญเติบโตบริเวณที่มีน้ำตามแนวชายฝั่งริมน้ำ เช่น ผักบุ้ง ผักกะเฉด บัว กระจับ ผักแขยง ผักชีล้อม บอน ใบพาย เป็นต้น
- 7) พืชหัว คือพวกที่อยู่ใต้ดิน พรรณไม้ที่ไม่ใช้หัวหรือเหง้าฝังลงดิน ส่วนมากเป็นพืชล้มลุก เมื่อเข้าฤดูฝน ฝนตกลงมาก็แตกหน่อออกต้นเจริญเติบโต และเมื่อถึงฤดูแล้ง ฝนไม่มีก็เหี่ยวเฉาลงล้มต้นแห้งไป เมื่อถึงฤดูฝนก็แตกหน่อเจริญงอกงามมาใหม่อีกเป็นดังนี้เรื่อยไป เช่น ขิง ข่า กระชาย ขมิ้น ไพล เผือก มัน บุก กลอย สาคุ ว่านประเภทหัวต่าง ๆ เป็นต้น

การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่วนเกษตร

- 1) ด้านอาหาร การมีป่าวนเกษตรทำให้เรามีอาหารที่เราผลิตเองได้ มีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย หลากหลายชนิด เป็นอาหารตามฤดูกาล เช่น ยอดผัก เห็ด และอื่นๆ
- 2) พืชสมุนไพรเป็นยา กรณี ต้นตะเคียนจัดการโดนไม่ต้องไปโค่นต้นไม้เพราะต้นตะเคียนเป็นต้นที่ให้ยางน้ำมันที่ดีในแง่ของการเป็นยา เพื่อรักษาแผลที่หายยาก หรือแผลกดทับ หรือแผลเป็นหนองรักษายาก ซึ่งเป็นตำหรับยาสูตรโบราณ สามารถขายยางตะเคียนได้ถึงกิโลละ 2,000 บาท ได้เดือนละ ๔ - ๕ กิโลกรัมเกษตรกรสามารถอยู่ได้แล้ว หรือการนำว่านที่มีอยู่

มาทำน้ำมันว่านร้อยแปด เป็นต้น ขณะเดียวกันก็สร้างและรักษาภูมิปัญญา เป็นการรวบรวมองค์ความรู้มาสร้างนวัตกรรมการเกษตรที่เป็นแบบฉบับของตนเอง ถือเป็นภูมิปัญญาอันสำคัญโดยเฉพาะการนำผลผลิตจากวนเกษตรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางยาและอื่น ๆ

- 3) เพิ่มมูลค่าสร้างรายได้ให้ครอบครัว เมื่อเราปลูกไ้วมากกว่าที่ต้องการบริโภคสามารถจำหน่ายได้ ทั้งที่จำหน่ายเป็นผลผลิตทางการเกษตรโดยตรง หรือแปรรูปเพิ่มมูลค่า เช่น การแปรรูปให้เป็นแปง เพาะพันธุ์ไม้ขาย เป็นต้น การมีพืชเกษตรที่หลากหลาย ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวไม่ตรงกัน บางชนิด สามารถให้ผลผลิตทั้งปี ช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวเกิดการกระจายให้ไม้ทั้งปี และสร้างรายได้ตลอดปี
- 4) การใช้ไม้ใช้สอยจากไม้ยืนต้น นำมาสร้างบ้าน เครื่องเรือน ทำวงกบ ประตู หน้าต่าง โรงเรือนทางการเกษตรต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ไม้เพื่อพลังงาน เช่น การเผาถ่านจากไม้ หรือไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่ เป็นต้น
- 5) บ้านเรือนได้รับระบบนิเวศที่ดี ได้พื้นที่สีเขียว ซึ่งถ้าเราเริ่มปลูกวันนี้ ต้นไม้จะกลายเป็นบำเหน็จบำนาญและมรดกของชีวิต ลูกๆหลานๆ ของเขาที่มีโอกาสที่จะได้เรียนรู้ อยู่กับนิเวศที่มั่นคงคล้ายป่าได้จริงๆ การสร้างความยั่งยืน